

HET PROEFSCHRIFT VAN ...

JOS SWANENBERG: ZUID-NEDERLANDSE VOGELNAMEN

Marc van Oostendorp

Turdus viscivorus heeft slechts één naam in het Standaardnederlands – grote lijster – maar wie in Brabant navraagt hoe het beestje daar genoemd wordt, krijgt veel verschillende antwoorden: *Franse lijster*, *rode lijster*, *schijlijster*, *balklijster*, *paplijster*, *kraaklijster*, *kraker*, *kwaker*, *sjachelaar*, *vlierscheut*, *klapekster*, *hamster*, *vosse merel*, en nog tientallen andere benamingen. Sommige mensen zeggen ook kortweg 'lijster'.

Jos Swanenberg is redacteur van het *Woordenboek van de Brabantse dialecten*, een groot wetenschappelijk project waarin de woordenschat van Noord- en Vlaams-Brabant zo precies mogelijk wordt opgetekend. In zijn vrije tijd schreef hij een proefschrift waarin hij nader ingaat op de rijkdom aan variatie in de namen van vogels als de boerenzwaluw, de huismus, de pimpelmees en de grote lijster. Hij keek daarbij vooral naar Brabantse dialecten, maar ook naar die in Limburg en Vlaanderen.

Paplijster

Volgens Swanenberg valt er uit de overvloed aan dialectnamen veel te leren over de manier waarop mensen naar hun omgeving kijken en de wereld om zich heen in categorieën indelen. Die indeling is niet het resultaat van systematisch en objectief biologisch onderzoek, maar weerspiegelt de werking van de menselijke geest, meent Swanenberg.

Zo hebben alle lijsterachtigen wel ergens een volksnaam met daarin het element *lijster*. Dat geldt bijvoorbeeld voor de kramsvogel, die in Rosmalen 'winterlijster' heet en in Droeshout 'grijze lijster', en ook voor de merel, die in de buurt van Tilburg 'zwarte lijster' genoemd wordt. In de volksnamen voor deze vogels zit daarmee dezelfde kennis die biologen met wetenschappelijk onderzoek hebben aangetoond: dat al die vogels familie van elkaar zijn.

Aan het element *lijster* worden woorelementen toegevoegd die betrekking hebben op de kleur (rode lijster), het trekgedrag (Franse lijster), het geluid (kraaklijster), de lichaamsomvang (grote lijster, paplijster), de nestelplaats (balklijster) of het gedrag (schijlijster) van de desbetreffende vogel. Kennelijk zijn dat de eigenschappen die voor de dialectsprekers het meest kenmerkend zijn. Ook in andere talen worden vogels op deze manier ingedeeld.

Sjachelaar

Zoals gezegd, worden bijna alle lijsterachtigen ook weleens simpelweg met *lijster* aangeduid. Het vaakst gebeurt dat met de zanglijster. Kennelijk was dat altijd de 'gewoonste' lijster, waarmee alle andere vogels werden vergeleken. Doordat in sommige gebieden de zanglijster minder vaak voorkomt of doordat sommige van de onderzochte dialectsprekers het verschil tussen alle lijsterachtige vogels niet kenden, wordt ook de grote lijster weleens 'lijster' genoemd.

Ook de namen voor lijsterachtigen waarin het element *lijster* niet voorkomt, wist Swanenberg over het algemeen te herleiden tot de genoemde elementen. Zo zijn *kraker*, *kwaker* en *sjachelaar* waarschijnlijk imitaties van het geluid dat de grote lijster maakt, en *hamster* en *vlierscheut* hebben betrekking op zijn voedingspatroon (de laatste term zou dan te maken hebben met de voorkeur van de lijster voor vlierbessen; *scheut* is waarschijnlijk een Germaans woord dat 'zich ergens met snelheid op storten' betekent). Opvallend is dat in Nuland de grote lijster ook wel 'klapekster' genoemd wordt. Lijsters en eksters zijn nauwelijks verwant aan elkaar en zien er ook nogal verschillend uit. Kennelijk is de overeenkomst tussen het nogal schrille, schreeuwerige geluid dat eksters en grote lijsters maken, voldoende geweest om de naam van de een op de ander over te dragen. Ook in Engelse dialect-

ten wordt wel hetzelfde woord gebruikt voor de ekster en de grote lijster: *jay* of *jaypie*.

Vosse merel

Een andere opvallende naam voor de grote lijster is *vosse merel*, die in Turnhout gebruikt wordt. Het element *vos* verwijst hier waarschijnlijk naar de rossige kleur van het beest. In de buurt van Turnhout is *merel* overigens de gebruikelijkste naam voor alle soorten lijsters. De zanglijster heet daar 'slijkmerel', de kramsvogel 'blauwmerel' en de gewone merel 'buntmerel'.

Het woord *merel* is waarschijnlijk afkomstig van het Latijnse *merula*. Dat woord is dan een leenwoord, en waarschijnlijk nieuwer dan *lijster*. In navolging van eerdere dialectonderzoekers gaat Swanenberg ervan uit dat de merel in het verleden in ieder geval in Nederland 'zwarte lijster' of zelfs kortweg 'lijster' heette, en dat deze naam langzaam maar zeker vanuit het zuiden verdrongen is geraakt door het leenwoord *merel*. In een vogelnamenboek van E.D. van Oort (*De vogels van Nederland*) uit 1930 wordt *merel* ook nog de 'volksnaam' genoemd voor de vogel die beter 'zwarte lijster' genoemd kan worden.

Volgens deze theorie zou de merel in een ver verleden gezien zijn als de meest prototypische soort lijster, eventueel samen met de zanglijster. Dat werpt volgens Swanenberg een ander licht op namen als *grijze lijster* voor de zanglijster en *rode lijster* voor de koperwiek: dat zouden weleens restanten kunnen zijn van een tijd waarin de merel nog algemeen de gewone lijster was. Zo geeft de studie van vogelnamen niet alleen een kijkje in de werking van de menselijke geest, maar ook in die van de geschiedenis van onze taal. ●

Jos Swanenberg, *Lexicale variatie cognitief-semantic benaderd. Over het benoemen van vogels in Zuid-Nederlandse dialecten*. Proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen. Bestelinformatie: J.Swanenberg@let.kun.nl